

Filius? Nepos?

Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór 1831–1892. Szerk. Frank Tibor. Argumentum, Budapest, 2006. 693 oldal

A kötet előszavának tanúbizonysága szerint Wahrmann Mór második felfedezése a szerkesztőnek „már több évtizedes terve és adóssága” volt, „ám – mint írja – a vállalkozás ma talán időserűbb, mint bármikor”. „Wahrmann aktuális a mai Magyarországon, méghozzá három oknál fogva. Először is Magyarországon újakezdődött a kapitalizmus gazdasági-társadalmi rendjének megteremtése [...]. Másodsor: Magyarország most integrálódik újra egy nagyobb struktúrába [...]. Végül, harmadjára: Magyarországon újra érzékeny kérdéssé vált a magyar–zsidó együttélés, az asszimiláció–disszimiláció problémája.” [7. old.] Mivel a szerkesztő az általa jegyzett részekben (az Előszóban, illetve a „Magyar és zsidó: a Wahrmann-életrajz kérdései” című felvezető és összegző tanulmányban) nem árulja el, mi lehet az említett adósság, azzal kezdem az ismertetést, hogy kiegészítem a vasok művet. Nyilvános forrásból (a mű 2006. december 7-én, a Magyar Tudományos Akadémia székházában megejtett bemutatóján a szerkesztői előadásból) tudható, hogy a szerkesztő a „szerkesztett” családjából származik, miként az is, hogy családjában a rokonság ténye és a főhős jelentőségének tudata élő hagyomány volt. Ha van örökös aktualitás, akkor ez biztosan az.

A könyv két markáns részre oszlik, egy tanulmány- és egy dokumentumkötetre. Az előbbi a könyv szűk harmadát teszi ki. A kétharmadnyi helyet elfoglaló dokumentumok részben képek, részben szövegesek. A képek (körülbelül kilencvenoldalyi) egyrészt az életúthoz kapcsolható „múzeumi” illusztrációk, másrészt karikatúrák a Borszem Jankó című élelclapból. A szöveges do-

kumentumok Wahrmann Mór saját megnyilvánulásait gyűjtik egybe (újságcikk, beszédek), részben hatástörténeti jellegűek (Mikszáth Kálmán karcolatai, illetve Wahrmann emlékének és a Magyar Tudományos Akadémiának hajdani és mai kapcsolatai).

A tanulmányok közül egy újraközlés (Merei Gyula 1943-as Wahrmann-életrajza), egy részük fölújítás (Varga László áttekintése a hazai nagyburzsoáziáról, Vörös Károly életrajzi tanulmánya), a többi kifejezetten e könyv számára készült, Wahrmann Mór életét nagy távlatban tekintő dolgozat. Ilyen Frank Tibornak a problémakatalógus szerepét betöltő írása és Kövér György cég- és élettörténeti munkája (bár az utóbbi nyersanyaga részben már megjelent a szerző „Liedemann és Wahrmann. 19. századi kereskedő-bankár családi stratégiák” című, első változatát tekintve 1994-es előadásában). Welker Árpád dolgozata – terjedelmileg ez az írás teszi ki a tanulmányok közel harmadát – Wahrmann Mór országos politikussá válását tette nagyon aprólékos vizsgálat tárgyává, s tanulmánya nem csak Wahrmann életével kapcsolatos tanulságokkal szolgál. A többi írás részben a főhős életének apróbb (nem föltétlenül jelentéktelenebb) részleteivel (Gantner Brigitta Eszter, Mary Gluck, Sinkó Katalin), részben pedig utóéletével (Buzinkay Géza, Tóth Vilmos) foglalkozik. Sajnos a kötet nem tartalmaz tömör életrajzi összefoglalást Wahrmann életéről és művéről, jóllehet a kötetben föllelhető adatok alapján összeállítható egy a jelenleg föllelhetőknél jóval részletesebb, de mégis az lexikonok szárazságával megfogalmazott életrajz. Mivel ezt időközben a világhálón közzétettem,¹ hagyományos papíralapú közreadásától terjedelmi okokból eltekintek.

¹ Wahrmann Mór. In: Wikipédia. URL: http://hu.wikipedia.org/wiki/Wahrmann_M%C3%B3r

A „Magyar és zsidó: a Wahrmann-élet-rajz kérdései” című írásban Frank Tibor a történeti irodalomban szokatlan kísérletet tesz Wahrmann helyének meghatározására. A történészek céhe által nem vagy legföljebb fanyalogva elfogadott Nemeskürty István-könyv szóhasználatához csatlakozván, Wahrmann Mórt a kiegészítés utáni első nemzedék tagjaként, „a kőszívű ember unokáinak” egyikéként sorolja be. Mint írja: „szervesen hozzátartozott a nagy magyar liberális nemzedékhez”, „vezető képviselője volt egy nagy hatású és hagyományt teremtő társadalmi csoportnak, a Magyarországot hazájának tekintő, magyar érzelmű zsidóságnak.” (12. old.) Az öt alfejezet ezt a tézist bontja ki.

Az első a Wahrmann Mór „életét és életművét” feszítő ellentéteket exponálja. „Nem ismerem embert, ki kevesebbet törődne az emberek ítéletével, [...] ki oly [...] semmi súlyt ne helyezne tisztsegre, állásra, de [...] kit díszesnél díszesebb állással, tisztességgel annyira elhalmozná, mondhatni üldöznének, mint éppen Wahrmann Mórt” – idézi Frank Szabolcsi Miksa 1891-es, nem sokkal Wahrmann halála előtt írt méltatását. (14. old.) Az egyik ellentmondás Wahrmann országos közéleti pozíciójában a pénzügyi szakértelme és a szürke eminenciási szerepe között fedezhető föl. A másik a felekezeti közéletet érinti, s a megjelenítés vagy beavatkozás ütközéseként fogalmazható meg. Wahrmann – már csak családi háttere folytán is – alkalmas lehetett az egység külső megjelenítésére, míg hitközségi aktivitásával akarva-akaratlan ellentéteket szült. A harmadik ellentmondás a nagyra becsült szerep és a népszerűtlen személy között feszült – ennek megfogalmazódása a Wahrmann szemére vetett „cynikus” hozzáállás, és ekkor Frank még egy jóindulatú vélekedést idézett. (14. old.)

A második alfejezetben Frank Tibor kifejti, hogy a szerep és személy közötti ellentmondás abban gyökerezik, hogy Wahrmann Mór önazonosságának zsidó és magyar tartalma, amiként azok Wahrmann Mórban megtestesültek, tartalmukban és

fejlődési irányukban egymással „kontroverziális viszonyban” álltak. Wahrmann Mórnak – örökölt szociális helyzete folytán – nem csak „a maga és családja számára kellett eldöntenie, hogy milyen módon és mértékben, mely formában és arányban kíván zsidó és magyar lenni, hanem az egész zsidóság számára és nevében kellett e döntési folyamatban irányító szerepet vállalnia.” (14. old.) E rész summájaként Frank Tibor Wahrmann egy beszédére támaszkodva megállapítja, miszerint hőse „gondolkodásában mindig szorosan egybekapcsolódott felekezeti hűség, polgári kötelesség és magyar hazafiság hármas eszménye.” (18. old.)

A harmadik alfejezet azt fejtegeti, hogy hősünk az iménti hármas eszményt „milyen eszméssel, mely eszközökkel és milyen színtereken” (19. old.) valósította meg. Szó esik nevezetesen a nemzeti banknak, az államháztartás finanszírozásának, a financiák, s ezen keresztül a kormány ellenőrzésének, az oroszországi, illetve romániai zsidók helyzetének kérdésében kifejtett politikai nézeteiről. Frank kiemeli Wahrmann álláspontjának hitelességét, azt, hogy annak védelmében, a kor elvárásait elfogadva, hajlandó volt akár párbajozni is. Véleménye szerint Wahrmann egyik jellemző vonása a modern polgári politizálás volt, amiként a helyi és a nemzeti ügy összekapcsolását nevezi. Másként fogalmazva, képviselő és önérték viszonyáról van itt szó. Az egyik példa erre, hogy Wahrmann – a városegyesítő törvény egyik kezdeményezője – a közösügyi magyar delegáció tagjaként tekintélyes előmozdítója volt az Újépület, a gyűlölt korábbi börtön, laktanya elbontásának, s másfél évtizeddel később helyhatósági képviselőként később is indítványozta eltávolítását. Frank Tibor – bár nem említ konkrét esetet – megjegyzi: további „kutatásokra van szükség, hogy megítélhessük: volt-e kapcsolata a lipótvárosi építkezések sürgetésének saját vállalkozásaival.” (28. old.)

A politikai mentalitás kérdései között esik szó nemzeti érdek és – a szerző szavai-
val élve – „polgári” racionalitás viszonyáról.

Wahrmann kezdetben kifejezetten szakpolitikai megnyilvánulásokkal szerzett tekintélyt magának. Ezek azonban nem hordoztak különösebb nemzeti vagy polgári tartalmat. A Frank Tibor által szerepeltetett idézetekben talán nem is a nemzeti és a polgári tartalmak kontrasztja a jellemző.

A boszniai okkupációról szólva például azt mondja, hogy „a boszniai és hercegovinai okkupációt szerencsétlen conceptionak, baljóslatú lépésnek” tekinti. (29., illetve 436. oldalak) A „jó politikai érzéket és megdöbbentő előrelátást” (29. old.) tükröző mondatok azonban, a beszéd egészét tekintve, valamiféle alattvalói attitűdöt tükröznek, hiszen Wahrmann a továbbiakban egészen tradicionálisan érvel. A diplomáciát felségjognak tekinti („laikus – és én még e teremben is mindenkit laikusnak tartok, [...] ma keleti politikánkról határozott [...] ítéletet nem mondhat”). Természetesen mond ítéletet, olyasformát, amelyet egy politikai okossággal megáldott alattvaló mondhat uralkodójáról. Nézete szerint a „korona [...] nem fog teljes siker reményében oly tanácsosokat választhatni, kik a nemzet többsége által itt hangsúlyozott ezen nézetekhez nem ragaszkodnak.” „Ezen nézetek” egyike szerint pedig „Magyarországnak nincsenek oly aspiratiói, melyek területének nagyobbítására vannak irányozva.” (439. old.)²

Kérdéses az is, mennyire tekinthető nemzeti töltetűnek a bankkérdés tárgyalása kapcsán 1877-ben kifejtett álláspontja, miszerint az önálló bank követelésében óvatosság javallható, mivel az veszélyeztetheti a monarchia két államának „egyedüli biztosítékát” adó erőt, tekintélyt és befolyást.

Öt évvel később, a nyolcvanas évek elején Wahrmann politikai beállítódása meg-

² Visszacavarva a mondatot: az uralkodó sikeres terjeszkedési politikájának szükséges, de nem elégséges föltétele, hogy olyan tanácsadókat fogadjon, akik tudomásul veszik, hogy Magyarország nem kíván területileg terjeszkedni.

változott. Egyik képviselőházi beszédében (1882) szinte tankönyvi példaként alkalmazható formában fogalmazta meg a „nemzeti önrendelkezés” Leopold von Rankétól és Friedrich Meineckétől származó, hazánkban Szekfű Gyula közvetítésével ismert, közvetítője által „nagygyarrá” adaptált gondolatát:³ Az, hogy „Magyarországnak mindenekelőtt az a föladata, hogy a magyar állam tökéletes magyar állammá váljék” (29., 488. old.), akár Szekfű Gyula A magyar állam életrajza című művének bevezetésében is szerepelhetne.

Frank Tibor továbbá rámutat, hogy Wahrmann nemcsak politikai, hanem bizonyos értelemben érdekképviselő is volt, amikor a zsidó szempontot érvényesítve szólalt föl, következetesen követelve az egyenjogúság és az egyenlő esélyek érvényesítését, még egyes diplomáciai kérdésekben is. Ez azonban nem zárta ki a kor szellemétől nem idegen, faji terminológiával operáló szóhasználatot. Egyik fölszólalásában a kötet hőse a következőképpen fogalmazott: „vajon általában károsnak kell-e tartanunk idegen fajnak tömeges bevándorlását Magyarországba?” (487. old.)

Hiányzik viszont ebből az érdemeket és eredményeket számba vevő részből annak az életrajzi kérdésnek a fölvetése, vajon volt-e Wahrmann politikai állásfoglalásainak – ezek talán kivétel nélkül kormánypártiak voltak – mélyebb elvi alapja, vagy pusztán saját jól fölfogott érdekeit képviselő mamelukságról volt csak szó. Az okkupációról szóló állásfoglalása (436–439. old.) alkalmas lehet e kérdés vázolására. A gyakorlati következmények felől nézve egyértel-

³ Vö. például „az erők tökéletes összefogásának, az egységes állam helyreállításának, az igazi magyar államegyniség létrejövésének kell következnie”, vagy „A nemzeti autonómia eredménye [...] aza a lehető legmagasabb, teljes szuverenitású forma, amilyent nemzeti erők a történet eddigi folyásában maguktól egyáltalán létrehozhattak.” In: Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza <1917>*. Budapest, 1923. 6–8,

műen kormányt támogató ez a fellépés – úgy azonban, hogy szövetszerűen a támogatás nem föltételek nélküli, csakhogy a föltételek a jövőre vonatkoznak, a beszéd jelenét nem befolyásolják. E beszéd azonban rávilágít Wahrmann tájékozottságára is. A kérdést s a lehetséges politikai lépéseket az „európai koncert” magasságából szemléli, miközben tagadja, hogy a fölvethető opciók közül az *arcanum imperii* ismerete nélkül választani lehetne. Még egy hatáselem emelhető ki: a logika és retorika, a szükségszerűségek fensőbbségének és a beszélő személy jelentéktelenségének ellenpontozása. Véleményét többször is magánvéleményként adja elő, mint aki senkit sem képvisel, viszont hangsúlyozza meggyőződését, hogy közönsége, legyen az akár a képviselőházi társaság, akár a választóközönség, a gondolat ereje folytán egyetértésre jut vele. Wahrmann állásfoglalásának tehát volt elvi alapja, de ez az alap nem nemzetinek, hanem – jobb szó híján – „szentszövetségi-nek” volna címkézhető.

Terminológia és mondanivaló közötti imént érzékeltetett feszültség észlelése után nem meglepő Frank Tibornak a negyedik alfejezetet indító tétele: Wahrmann „1882 után észrevehetően visszahúzódtott a parlamenti szerepléstől.” (29. old.) Ennek okai közül az antiszemitizmus tényezője valószínűleg csak az egyik tényező. Frank maga is említ másikat is: Wahrmann egyre nehezebben tudta meggyőzően képviselni – mondjuk így – ortodox, illetve dogmatikus 67-es álláspontját. „Jobb a Jónak ellensége” – idézi visszamenőleges érvénnyel a kötet szerkesztője Wahrmann 1892-es szavait. Ehhez azonban talán hozzátehetünk még egy szempontot: a nemzedékváltását. Az okkupáció kapcsán elmondott beszéd ad mélyebb értelmet a Frank Tibor által is tárgyalt ellentétnek (22. old.), a Lánczy–Wahrmann közötti kontraverzióknak. Lánczy a magyar imperializmus, a keleti terjeszkedés és befolyásszerzés kifejezett híve volt, míg Wahrmann (beszéde alapján) – ifj. Leopold Lajos szóhasználatát kölcsönvéve – a belső

gyarmatosítás álláspontjára helyezkedett. Az évtizedekkel későbbi fejleményeket ismerte borúlátása indokolt volt.

Frank Tibor véleménye szerint Wahrmann „a polgári életforma népszerűsítőjeként lépett fel, magatartással és példával egyaránt”, miközben általában megfogalmazva „a zsidó nagypolgár követni igyekezett a magyar nemesi-nemzeti elit értékrendjét és mentalitását, de bécsi mintákat is másolt.” (30. old.) Mindenekelőtt az akadémiai Wahrmann-jutalom, a Wahrmann könyvtár, a műgyűjtemény, a zenei élet támogatása támasztja alá ezt a tételt. A bécsi vagy akár távolabbi minták másolása hazánkban szinte osztályhelyezettől független jelenség. Ha azonban ezt elfogadjuk akkor a tézis másik része, a nemesi értékrendhez alkalmazkodó nagypolgár alakja részben fölösleges, részben nem is túlságosan meggyőző. A műgyűjtés és a zenei élet terén nem könnyű szétválasztani a polgárinak, illetve arisztokratikusnak mondható elemeket.

Ebben az alfejezetben tematizálódik Wahrmann szociális helyzete: felesége elvesztésével a bensőséges család hiánya, „magánélete a közélet volt”. (30. old.) Ennek megfelelően tekintélyes a közéleti barátok listája. Fölvethető azonban ennek kapcsán egy további kérdés: ha „díszes svábhegyi villájában” „nagy volt a vendéglátás”, vajon kik lehettek, milyen szociális mintázatot alkottak azok, akik vendégei voltak? Fedték-e a politikai barátok listáját? Vajon a névsorok alátámasztanak vagy cáfolnak a történeti irodalomban a zsidó (származású) elit státuszinkonzisztenciájának tézisért, amire Kövér György tanulmánya egy korabeli anonim művet idézve utal: „Nagyon szívesen elmennek az ő ebédjeire, estélyeire a főrangú urak, de őt meghívni nem igen van napirenden?” (90. old.) Az alfejezet a hős halálával mint magán- és közélet interferenciájának utolsó esetével zárul, amikor Bánffy Dezső miniszterelnök az Országháza a „nem tűröm az antiszemitizmus látszatát” (35. old.) jellegzetesen politikusi meg-

nyilvánulásával a nagyobbik gyászlobogót vonatta föl.

Az záró, ötödik alfejezet az utóéletre vonatkozó kérdéseket fogalmazza meg. Az „ő révén a magyar–zsidó együttélés tervezőinek és megvalósítóinak, hívóinek és utópikusainak nagy generációját kísérhetjük meg megérteni”. (36. old.) A temetés kapcsán újra visszatér egy név az első alfejezetből, Goldziher Ignácé. A két ember közötti gyűlölködő viszony kapcsán az olvasóban viszont felöltik: ismét kimondatlan maradt egy kérdés: milyenek is lehettek a hitközség belső viszonyai?

A problémákat összegző tanulmány zárásaként a szerző Wahrmann Mór életének mérlegét vonja meg. A kötet hőse hazafiságának és zsidóságának viszonyára egy Molnár Ferenc lejegyezte anekdotával világít rá. Eszerint, ha az összes hazai zsidónak el kell mennie a majdani Zsidóországba, akkor Wahrmann arra használná föl befolyását, hogy kineveztesse magát budapesti követnek. A kesernyés történet egy olyan emberről szól, akinél korábban csak nagyon keveseket választottak – bárhol is a világon – zsidóként parlamenti képviselővé. Ezt az összefüggést – vagyis az asszimilációét és az emancipációét – a mérlegre téve Frank Tibor az eredmények időlegességét jelzi. A zsidó tradíciók megszenvedték az asszimilációt, a recepció (annak egyik velejárója, a polgári házasság által) kárt tett a felekezeti intézményekben, Wahrmann élete végére a hit megtartó ereje csökkent, az antiszemitizmus megerősödött. S ekkor még a „történelem kegyes volt hozzá” – nem kellett megtapasztalnia a hajlandóságok határait, a jogkorlátozásokat, megkíméltetett az „asszimiláció kudarcainak, tragédiáinak megismerésétől”. (37. old.)

A bevezető tanulmány szerint – ahogy már említettük – Wahrmann a kőszívű ember unokáinak egyike volt. Bár az írás zárófejezete nem tér vissza ehhez a motívumhoz, végkicsengése összhangban áll Nemeskürty István következtetéseivel, s szemben áll Nemeskürty volt tanárának, Szekfű Gyula-

lának a Három nemzedékben kifejtett téziseivel. Nemeskürty nagy hatású, de – ősképehez, a Három nemzedékhez hasonlóan – nehezen besorolható, szintúgy adatokat soroló, de azokat gyakran a tények elleplezéséhez használó tanulmánya szerint „a kiegyezés pillanatában felnőtté vált nemzedék” tagjai, „a polgári haladás szabadelvű hívei, Deák és Eötvös legjobb örökösei, [...] 1876-tól [...] jutottak fokozatosan hatalomra, és vették át a stafétabotot: 1895-ig sikerrel képviselték a polgári haladás eszméit, a nemzetiségi béke ügyét.”⁴ Vizsgáljuk meg, vajon megalapozottan sorolható-e Wahrmann az unokák közé.

Nemeskürty a nemzedék fogalmának két értelmezésével játszik, keveredik nála az évjárat és az sorsélmény alapú megközelítés. Az évjárat alapú szerint „a fiúk” azok, akik a 19. század első harmadában (tehát 1801–1833 között), „az unokák” pedig, akik „1840–1850 táján” születtek. Ennek megfelelően az előbbiek a lázadó, majd a haza érdekében kiegyező gyermekek, az utóbbiak pedig azok, akik 1848-ban „legföljebb kisfiúk lehettek”⁵. A „közös élmény” alapú csoportosítás szerint viszont a fiúk „felemelték a Világos után örökre megszűntetettnek deklarált nemzetet”, „megindítottak egy államgépezetet”, „anyagi jólétet, működő közigazgatást és túl azóta se szárnyalt fejlődési iramot biztosítottak”. Az unokák „elvezették az országot a millenniumig, de „a század elején már mégsem irányították tevőlegesen az eseményeket, legföljebb előkészítették azokat”, „egy haladni tudó Magyarországot építettek”, „más világot éltek és terveztek meg, mint amit mi ma róluk magunk elé képzelünk”.⁶

„A kőszívű ember unokái” Wahrmann Mórt háromszor említi, de hősiünk nemzedéki helyzete a szöveghehelyek alapján messze

⁴ Nemeskürty István: *A kőszívű ember unokái. A kiegyezés utáni első nemzedék. 1867–1896.* Budapest, 1987. 263–264.

⁵ Nemeskürty: *A kőszívű ember unokái*, 6., 9.

⁶ Nemeskürty: *A kőszívű ember unokái*, 7–10.

nem egyértelmű. Először az unokák nemzedékéhez tartozó politikusok között szerepel, másodsor az unokák közé sorolt Széll Kálmán és a nem meghatározott nemzedéki hovatarozású Falk Miksa mellett, harmadszor mint mecénás Röck Szilárd, báró Rudics József, Ipolyi Arnold és özvegy Nadányi Albertné társaságában. Az említettek közül születési ideje és aktivitása alapján Falk inkább a fiúk közé volna sorolandó, bár tény, hogy a *Pester Lloyd* főszerkesztését a kiegészítés után vette át,⁷ Röck és Rudics szigorúan véve nem illenek a körképbe, hiszen a 18. században születtek; Ipolyi a „fiúkkal” volt egykorú.

Wahrmann pusztán évjárat szerint közelebb esett a fiúkhöz, mint az unokákhoz. 1847-ben, tizenhat évesen kapcsolódott be atyja vállalkozásába, tehát semmiképpen sem kisgyermeki fejjel élte át az 1848-as eseményeket. De milyen élményei lehettek ezekről? A kötet ebből a szempontból nem nyújt támpontot. Azt tudjuk, hogy nagybátyja, Jehuda (Júda) Wahrmann 1848-ban Budáról Pestre költözött, de a forradalom viharai alatt maradék vagyonát is elveszítette.⁸ Wahrmann Mór apja, Mayer Wolf üzletéről keveset tudunk. A magyar források csak a bolt helyét adják meg (Pesten, a mai Anker-ház helyén állt). Stefan Heym német író Pargfrider című regényének (1998) elbeszélője arra utal, hogy 1814–1815 táján legalábbis „hallótávolságra volt” a budai hadfelszerelési bizottságtól⁹ – természetesen

ennek az adatnak csak heurisztikus értéke van. Harmadrészt tudjuk, hogy Mayer Wolf üzlete apósának, egy gorlicei (Galícia) textilkereskedőnek a lerakataként is szolgált. Wurzbach sejtető megfogalmazása nem zárja ki, hogy Jehuda Wahrmann vagyonát a 1848. évi húsvéti zsidóellenes zavargások¹⁰ veszélyeztethették, másrészt Wahrmann anekdotikusan maga is beszámol olyan családi esetről, amikor a közvetítő kereskedelmet a hadiesemények zavarhatták.¹¹ (21., 522. old.)

A kötet tanulmányai szerzői közül Frank Tiboron kívül még Varga László érinti a nemzedéki kérdést. A kohorsz-szemléletet követő Varga szerint „Wahrmann Mórt a korán csúcsra jutóktól egy generáció választja el, a vállalkozók nagy nemzedékénél (akik közül a legtöbben az 1850-es években születtek) viszont ő idősebb vagy húsz évvel.” (39–54., 53. old.) Nemeskürty kritériumai a „fiúk” számára: a nemzeti újjászületés, az államépítés és az anyagi jólét. Az anyagi jólétet és a gazdasági növekedés kritériuma átfedésben van azzal, amit az „unokák” nemzedékében az ország építgetésének tekint. Nézzük meg, hová sorolható ezek alapján Wahrmann!

A halottnak minősített nemzet újraélesztése mint követelmény nehezen értelmezhető. A nemzetet a kor politikai szó-

⁷ Ujvári, Hedvig: *Die Geschichte des Pester Lloyd zwischen 1854–1875*. 1. Magyar Könyvszemle, 117. (2001) 2. szám 2. URL: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00029/0006-230.html>

⁸ Wurzbach, Constantin: *Biographische Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Bd. 52. Wien, 1885. http://www.literature.at/webinterface/library/ALO-BOOK_V01?objid=11711&zoom=6

⁹ Heym, Stefan: Pargfrider. URL: <http://www.berlinonline.de/berliner-zeitung/archiv/.bin/dump.fcgi/1998/0703/feuilleton/0007/index.html>

¹⁰ A zavargások egyik helyszíne a bolt közelében volt. V. ö. 1848–1849 a magyar zsidóság életében. Szerk. Zsoldos Jenő. Budapest, 1998. (első kiadás: 1948) 287., illetve Spira György: *1848 nagyhete Pesten*. Századok, 108. (1974) 2. sz. 323–369.

¹¹ „[É]des atyámnak nagy vászon üzlete volt, s nagy összeköttetésben állott Galíciával. Minden hónapban ide-oda ment egy fuvaros: onnan hozta a vásznat és innen vitt vissza más árukat, hat kocsival jött minden hónapban és hozta a vásznat. [...] Galiciában 8-10 napot töltött [...]”. „[Ú]gy gondolom 8 éves lehettem akkor,” Honszeretet és felekezeti hűség, 21., 522.

használata alapján¹² értelmezhetjük a „nép-nemzet” fogalompár egyik sarkaként. A politikai pártprogramokban a nép – visszatérően – a ’király iránt engedelmes alattvalókat’, míg a nemzet az ’önálló akaratúak testületét’ jelenti. Wahrmann egy 1870-es képviselői beszédében részben úgy azonosította magát „mint országos képviselő, kinek szent hivatása hazája felvirágzását [...] előmozdítani”; részben pedig a zsidó „hitfelekezet leglelkesebb, legértelmesebb, legmíveltebb tagjai”-nak szószólója.” (293. old.) Az államépítés fogalma alá sorolom azt, amit Nemeskürty az államgépezet megindítása, illetve a közigazgatás működtetése alatt ért. Ilyen tevékenységnek tekintem, még ha meglepően hangzik is, Wahrmann felekezeti tevékenységét. Közéleti pályafutását ugyanis az Egyetemes Izraelita Kongresszus alelnökéként kezdte meg. A kongresszus tisztségviselőjeként szerepe a zsidóságnak az állandalom, az alkotmányos társadalom keretei közé való vezetése volt. Célkitűzése a hitfelekezet „közégeinek és községi testületeinek” egyenrangúsítása – vagyis az, amit ma felekezeti recepcióként szoktunk emlegetni. Az egyenrangúsítás „az állammal, törvényhatóságokkal és községekkel szembeni” jogok szabályozását is jelentette, ekként a közigazgatást is érintette. Az államépítés kategóriájába sorolható Wahrmann-nak az államháztartás alakításában végzett politikai tevékenysége is. (322–327. old.) Képviselőházi felszólalásainak nagy részét a Ház pénzügyi bizottságának tagjaként elmondott, gyakran rövid, pénzügyi, szakmai kompetenciára alapozó megjegyzések tették ki. Jellemzőjük egyrészt az oktató hangnem, ami mögött az a szinte kimondott üzenet rejlik, miszerint Wahrmann küldetése, hogy a képviselők között az üzleti-pénzügyi szakértelmet képviselje. Megfigyelhető másrészt annak hangsúlyozása, hogy az ország – egy reformkori szóval élve – a szorgalmatosság-

gok tekintetében elmaradott. A harmadik jellegzetesség, hogy mindent a kereskedők szemével néz, de „rablóból lesz a legjobb pandúr” hozzáállással. Magát ugyanakkor kívülállónak tekinti: „kereskedő voltam és földbirtokos vagyok.” (500. old.)

Az eddig felsorolt elemek arra utalnak, hogy Wahrmann nem az „unokák”, hanem a „fiak” nemzedékéhez tartozott. A föltevés megerősítéséhez azonban azt is be kell mutatni, hogy nem tartozott az unokák közé. Nemeskürty az unokák nemzedékét két vonással jellemezte. Egyrészt, hogy a polgári haladás és a nemzetiségi béke eszményeit szem előtt tartva „építettek”, másrészt, hogy az ország jövőjét illető elképzeléseik jelentősen eltértek attól, ami valójában bekövetkezett. Vagyis, az unokák szembesültek korábbi, szükségképpen doktriner tervek korlátaival, vagy kénytelenek voltak elméleteiket a politikai mindennapok során továbbra is fogyasztható állapotban tartani. Ami az anyagi jólétet és a gazdasági növekedést illeti, Wahrmann képviselői, szószólói tevékenysége igen sokrétű (a csödtörvény vitája 1870-ben, vasúti szállítás előmozdítása 1871-ben, főváros fejlesztése stb.). Megnyilatkozásai inkább tartoznak a civilizációs etatizmus, mint liberalizmus címkéje alá, s amúgy is jellemző volt a civilizatorikus beállítódás, melyet honatyaként az országgal, s felekezete képviselőjeként hitsorsosaival szemben egyaránt érvényesített. (489. old.)¹³

Látszik, hogy Wahrmann „építgető” volt, tehát nem zárható ki az unokák köréből sem. De nem jutnánk más eredményre, ha az eszmék (meg-, illetve el-) változásait vizsgálónk. A 19. század közepén a liberalizmus fogalma komoly változáson ment

¹² *Magyarországi pártprogramok 1867–1919*, 1. Szerk. Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc. Budapest, 2003.

¹³ Az igazsághoz ragaszkodván említük meg viszont, Wahrmann nagyon korrekt módon érvelt, amikor kiállt amellett, hogy a Kereskedelmi Akadémia vasúti tanfolyamát költségvetési támogatásban részesítsék, hiszen a képzés egyik hasznélvezője az államvasutak, még ha Wahrmann általában vasutakról beszél is. (444. old.)

át.¹⁴ Mivel a szétfejlődés irányainak megjelenésére nem alakult ki általánosan elfogadott terminológia, címkéimet a mából veszem. Wahrmann Mór beszédeiben az a főfogás jelentkezik, amelyiket vagy (a progresszió igényét hangsúlyozva) civilizációs vagy (korlátaira utalva) etatista liberalizmusnak neveznek. Ennek megvilágítására elég a pesti malomipart illető fejtegetéseire utalni: az iparszabadság korában a magánhasznon elve alapján létrejött kapacitások pusztulásának elkerülése érdekében közpénzeket javasol elkölteni, mivel e kapacitások a modernitás megtestesítői is a területének jó részét tekintve elmaradt országban. Ilyen szárazon megfogalmazva ez az érvelés a szabadságelvnek az a válfaja, amelyik nem ragaszkodik a hasznok és terhek összekapcsolásához, vagyis – a liberalizmus régi fölfogásának irányából tekintve – a más zsebének terhére nagyvonalú.¹⁵ Nyelvezet és érvelés viszonya hasonlít arra, amit a liberalizmus jelentésváltozásait vizsgáló Paul Nolte a községi liberalizmus (*Gemeindeliberalismus*¹⁶) kifejezéssel jelölt meg. (A kifejezés eredetileg arra utal, hogy a német (adott esetben a badeni) városi polgárság a liberalizmus nyelvén saját hagyományos – esetlegesen a korabeli liberalizmus eszményeivel szembenálló – területi érdekeit fogalmazta meg.)

¹⁴ Vö. Takáts József: *Magyar politikai beszéd-módok a XIX század elején*. In: Mesterek és tanítványok; a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére. Budapest, 1999. 224–249.; Takáts József: *Kállay Béni, John Stuart Mill és a modern társadalom*. Kállay Béni: *A szabadságról*. Előszó. Holmi, 8. (1996) 5. szám, 774–779.

¹⁵ Vö. Gángó Gábor: *Egy „rettentő váz nevezet” jelentéstörténetéhez: kit neveztek szabadelműnek, szabadelvűnek és liberálisnak a reformkori Magyarországon?* Holmi, 11. (1999) 3. szám, 327–342.

¹⁶ Nolte, Paul: *Gemeindeliberalismus. Zur Entstehung und sozialen Verankerung der liberalen Partei in Baden 1831–1855*. Historische Zeitschrift, 252. (1991) 57–93.

Az eddigiekben Wahrmann megnyilatkozásait általában „névértékükön” vettük, szóhasználatát szavainak jelentése alapján tettük mérlegre. Ez a nézőpont azonban egy politikusnál nem föltétlenül célravezető. Politikus esetében a szövegeket üzeneteknek kell tekintenünk, s azt tisztázni, kiknek is szólnak azok. Ennek körvonalazására a könyvbeli tanulmánykötet sokkal jobb támpontot kínál, mint a képviselői beszédek. Welker Árpád tanulmánya aprólékosan kimutatta, „hogy egy csoport az önálló zsidó politika igényével lépett föl, specifikusan felekezeti érdekeket [...] fogalmazott meg a nagypolitikában.” (111–170. old.) Egy ilyen határozott érdekképviselő esetében a beszédek üzenete akár másodlagos is lehet, hiszen az érdekképviselői tevékenység nem föltétlenül, sőt esetleg egyáltalán nem a retorikától függ. Welker is megemlíti tanulmányának második részében azt az esetet, ahol az érdekcsoport mibenlétére rákérdezhetünk. (165–166. old.) 1875-ben, a román-magyar kereskedelmi szerződés tárgyalása során az Arad vármegyét képviselő id. Chorin Ferenc – Wahrmannhoz hasonlóan maga is nagytekintélyű rabbicsaládból származott – fölvetette, hogy a kormány a szerződéssel jóváhagyná a romániai zsidókkal szemben fönálló hátrányos megkülönböztetéseket. A diszkrimináció tényét Wahrmann is elismerte, azonban a kereskedelmi előnyöket ezeknél fontosabbnak minősítette. (Az pedig már Tisza Kálmán válaszából derül ki, hogy a szerződés – a korábbi állapotokkal szemben – „a kereskedés gyűlhelyein” biztosította a szabad kereskedelmi jogot.) Wahrmann, bár beszédeiben köztudomásúként említi zsidó mivoltát és leszögezi érintettségét, a realpolitika és a cinizmus nehezen szétválasztható kevercsével úgy fogalmaz, miszerint „e jelen percben Magyarországnak egészen más, sokkal fontosabb és elodázhatatlanabb feladatai vannak, mint az etika tekintetében Európát más irányba terelni akarni...” (378. old.)

Furesa módon Wahrmann Mór halálának ideje révén (még a millennium előtt el-

hunyt) az unokákhoz kerül közel. Sokáig országgyűlési képviselő volt, s ekként elmondható, hogy vezette az országot, de a századfordulón már nem irányította tevélegesen az eseményeket. Élete akkor zárul, amikor az unokák kora lejár, mégis inkább a fiúk nemzedékének megkésített alakja. Lehet hogy a nemzedéki osztályozás eleve alkalmatlan szótárt kínál történetének elmondásához. Wahrmann Mórnak ugyan pénzügyi szakemberként nem volt utóda, de kétség kívül volt antipódusa, mégpedig Lánczy Leó. Mégsem lehet azt mondani, hogy Lánczy a fiúk örökségét megtagadó unoka lett volna – ő már a magyar imperializmust képviselő dédunokák közé tartozott. Akármilyen látványos lehetne is Wahrmann egy nemzedéki tipológia valamelyik osztályába besorolni, talán nem is ez a megfelelő közelítés. Bár Szirtes Artúr csak az első világháború vége felé jelenteti meg a gazdaságpolitikai pártokról szóló munkáját,¹⁷ talán helyén való volna Wahrmann a politikai szférára e jóval későbbi fejleményének előfutáraként értelmezni.

Az ismertetés komolyan vette a kötet kínálatát, Wahrmann Mórt nem csak a tanulmányok, hanem saját szavai tükrében is mérlegre tette. A kötet páratlan érdeme, hogy erre lehetőséget kínált.

HALMOS KÁROLY

¹⁷ Szirtes Artúr: *A gazdaságpolitikai pártok fejlődése*. Budapest, 1917.